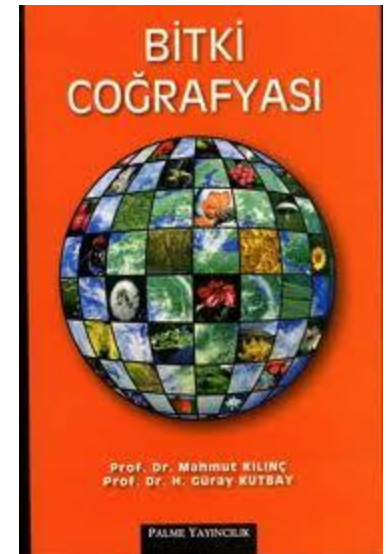
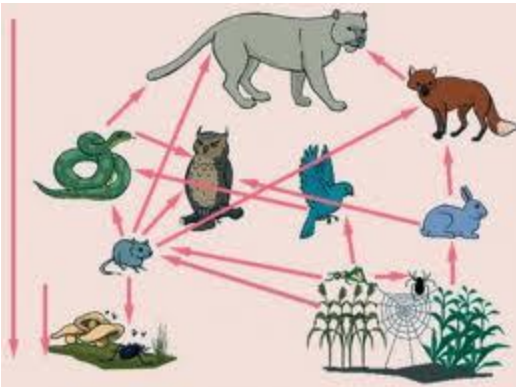

MÜHAZİRƏ 3

Botaniki coğrafiyanın əsasları, inkişaf tarixinin qısa icmalı və bölmələri:..Areal haqqında anlayış. Arealların formalaşması. Endem və kosmopolit bitkilər.Flora haqqında anlayış.Yer kürəsinin floristik əraziləri.

BİTKİ COĞRAFIYASININ ƏSASLARI

Biocoğrafiya – yer kürəsində müxtəlif biosenozların yayılması və paylanması qanunauyğunluqları haqqında elm.

Biocoğrafiya biosfer haqqında elmlərdən biri olub tərkibinə zoocoğrafiya və botaniki coğrafiya (fitocoğrafiya) daxil edir.

Botaniki coğrafiya bitkilərin yer üzərində yayılma qanunauyğunluqlarını, səbəblərini və xüsusiyyətlərini öyrənən elmdir. Botaniki coğrafiyanın yaranması və inkişafında

K. Voldenov, A. Qumbolt, E. Bonilan, İ. Skou və digər alimlərin rolu olmuşdur. Botaniki coğrafiyanın inkişafına həmçinin A. Dekandolenin, Ç. Darvinin, C. Qukerin, A. Enqlerin, E. Varmingin və s. böyük təsiri olmuşdur.

Botaniki coğrafiyanın bir sıra bölmələri vardır, onlardan ən mühümləri aşağıdakılardır:

- floristik coğrafiya və ya fitoxorologiya
- ekologiya
- geobotanika

AREAL

Fitoxorologiya, yaxud bitki xorologiyası bitki

coğrafiyasının bir hissəsi olub, növlərin və bitkilərin

digər taksonlarının coğrafiyasını öyrənir.

Müxtəlif bitki növlərinin və ya onların assosiasiyasının yayıldığı sahənin bir hissəsi **areal (lat. *area* - sahə) adlanır. Növün yarandığı yer onun ilkin arealı sayılır.** Areal kiçik və böyük sahəli ola bilər, adadan tutmuş bütün qitəni əhatə edə bilər. Areal sabit və dəyişkən olur. Areal o zaman sabit olur ki, müəyyən iqlim şəraitinə malik böyük bir sahəni əhatə etsin və ya dağ, dəniz, boğazla məhdudlaşmış olsun. Arealların sahə və formaları müxtəlif olur. Kiçik areallı bitki növləri daha çox təsadüf edilir. **İlkin areal növün təbii surətdə və insan tərəfindən yayılması ilə genişlənmə və ya onun məhv edilməsi nəticəsində daralabilir.**

Arealı öyrənmək üçün onun xəritəsini tərtib etmək lazımdır. Və bunun üçün bitki coğrafiyası iki üsuldən istifadə edir: nöqtələr(və ya işarələr) və kontur.

Arealların xəritədə göstərmək üsulları

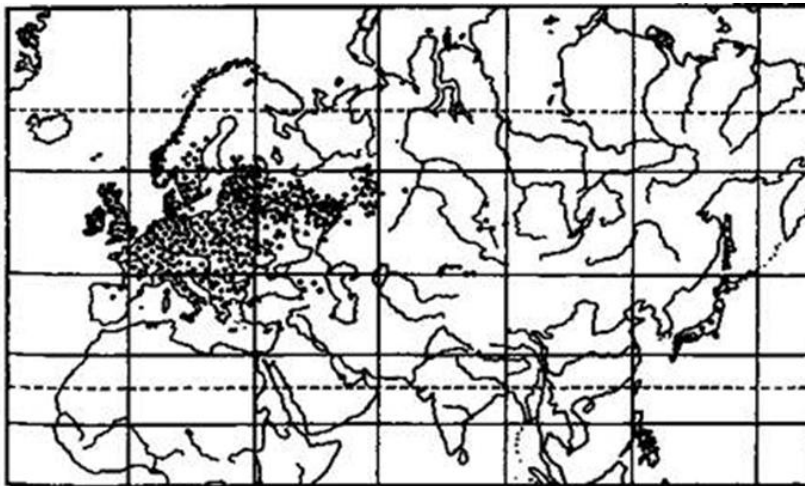

Рис. 1. Точечное изображение ареала душистого ясенника *Asperula odorata* (по Meusel, 1943).

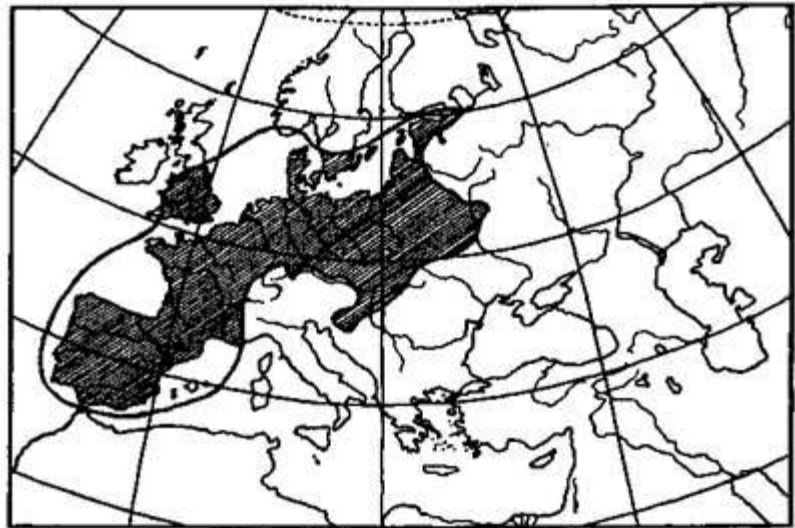

Рис. 2. Контурное изображение ареала седого булавоносца *Corynephorus canescens* (по Meusel, 1943).

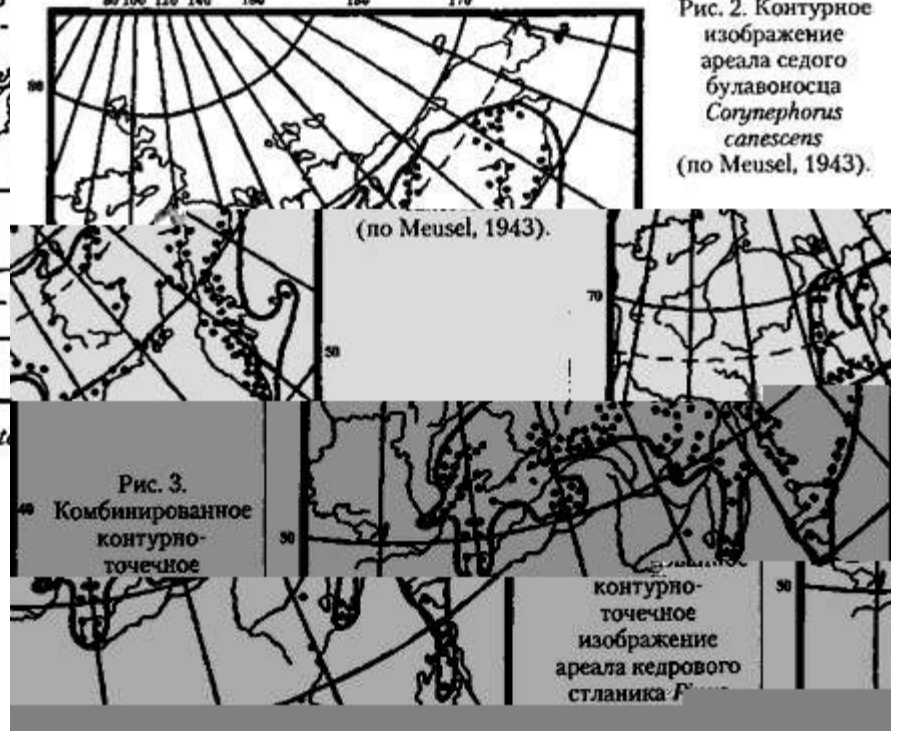

Рис. 3. Комбинированное контурно-точечное

контурно-точечное изображение ареала кедрового стланика *F...*

Bəzi növlər yer kürəsində geniş yayılmış və onların arealı bəzən böyük qitələri tutur. Belə bitkilərə **kosmopolit** bitkilər deyilir. Quşəppəyi, gicitkən, qamış, qatırquyruğu bunlara misaldır.

.

Yer kürəsinin yalnız müəyyən bir rayonunda yayılan, digər yerlərdə təsadüf edilməyən növlər **ENDEM** bitkilər adlanırlar. *Endemik bitkilər müxtəlif mənşəli ola bilər. Onlardan bəziləri arealın məhdudlaşması, növlərin ixtisar olması və bəzən də yeni növlərin yaranması nəticəsində meydana gəlir. Cavan növün arealı neoendem adlanır. Dağlar və adalar endem növlərin saxlanması üçün çox əlverişlidir*

Eldar şamı (*Pinus eldarica*) endem ağac növü olub, dünyada təbii halda yalnız Azərbaycanda – Qabırçı çayının sağ sahilində, Elləroyuğu dağında bitir. 1910-cu ilin noyabrında qrafinya K.S.Uvarovanın təklifi ilə Qafqazda ilk qorunan ərazi olan Eldar şamı sahəsində 3,5 min hektar ərazidə botaniki yasaqlıq elan edildi və qorunmağa başlandı

- **Dəmirağac** (lat. *Parrotia persica*) – ağac növü.
- Dəmirağac Azərbaycanın III dövr relik bitkisi olub, Talış dağlarının mərkəzi və cənub hissələrində rast gəlinir. Ağacın hündürlüyü 20-25 m.-dir. 200 ilə qədər yaşayır. Yarpaqları qısa saplaqlı olub növbəli düzlüslüdür, dairəvi və ya yumurtavari formadadır. Çiçəkləri ikicinslidir, yarpaqlamamış çiçəkləyir, 6-7 erkəkciyi, 2 sütuncuğu var. Ləçəkləri var, xüsusilə çiçəkləmə vaxtı qırmızı və bənövşəyi rəngə boyanmış erkəkciyələrin hesabına çiçək daha da nəzərəçarpan olur. Meyvəsi oduncaqlaşmış dairəvi ikidivərli qutucuqdur.
- Dəmirağac möhkəm oduncağa malik olduğundan əsasən telefon və elektrik dirəkləri üçün, körpülərin tikilməsində, maşın və alətlərin bəzi hissələrinin hazırlanmasında istifadə olunur.

Relikt bitkilər

- İkidilimli ginkqo biloba növü (*Ginkgo biloba* L.) relikt bitki olub, ginkqokimilər (*Ginkgoaceae*) fəsiləsinə, ginkqo (*Ginkgo*) cinsinə daxildir. Ginkqo biloba hündürlüyü 40 metrə qədər, gövdəsinin diametri isə 4,5 metrə qədər olan ağac bitkisidir. Ağacının çətiri piramidaşəkillidir. Bu yarpağı tökülən bitki 5-8 sm ölçüsündə ikidilimli yelpikşəkilli formaya malikdir.

- Areallar *bütöv(tam) və parçalanmış* ola bilər. Bir və ya bir neçə növün bitdiyi böyük sahə bütöv areal adlanır. Parçalanmış areallarda isə sahə 2 və daha çox hissələrə bölünmüş olur və onların arasında heç bir əlaqə olmur. Məsələn, maqnoliya Amerikada (Kaliforniyada), Kuril adalarında və s. yayılmışdır.

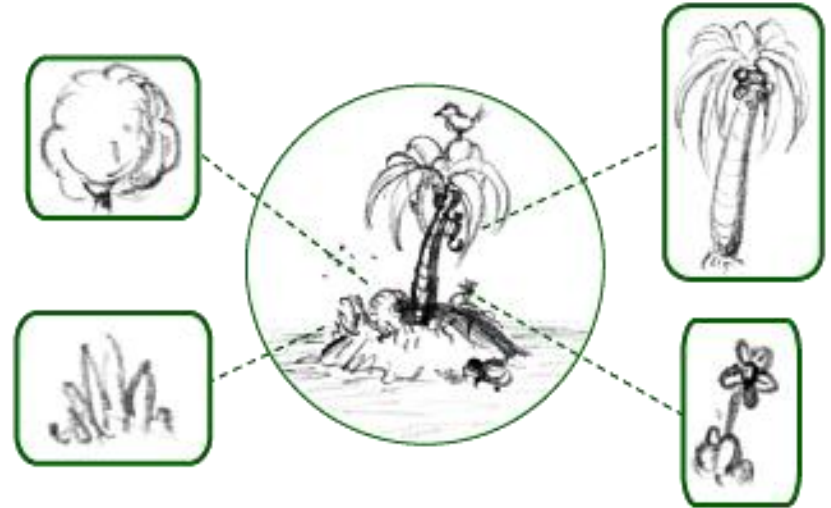

Vikar areallara da təsadüf edilir ki, onlardakı bitki növləri çox yaxın olur, xırda əlamətlərilə bir-birindən fərqlənirlər. Məsələn, Şərqi Avropada may inciçiçəyi, Qafqazda – zaqafqaziya inciçiçəyi, Uzaq Şərqdə - mancür inciçiçəyi yayılmışdır. Bu növlər çox yaxın olmalarına baxmayaraq arealları ayırdır, yəni vikardır.

Flora haqqında anlayış

- **Flora**- müəyyən bir ərazidə bitən bitki növlərinin cəmidir.
- (lat. Flora – Roma mifologiyasında çiçək və bahar allahı).
- Başqa sözlə desək bitki növlərinin, mikroorqanizmlərin
- və göbələklərin müəyyən vilayət, zona, rayon, bitki tipi, formasiya və ya biosenoz daxilində onların müasir təbii şəraiti və geoloji keçmişi ilə bağlı tarixən təşəkkül tapmış məcmusu.
- Müəyyən ərazilərin florası arasında fərqlər bu regionların geoloji tarixləri, həmçinin torpaq və iqlim şəraitlərinin müxtəlifliyi ilə bağlıdır.

YER SƏTHİNİN FLORISTİK ƏRAZİLƏRİ

Tarixi mənşəyinə, iqlim şəraitinə, növ tərkibinə və s. görə yer səthini **6 floristik** əraziyə bölmək qəbul olunmuşdur: 1). Holarktika; 2). Paleotropika; 3). Neotropika; 4). Avstraliya; 5). Kap; 6). Antarktika.

Holarktika floristik ərazi ən böyük floristik ərazi olub, tərkibinə Avropa, Şimali Amerika, Asiyanın böyük bir hissəsi, Afrikanın şimal hissəsi, Şimal adaları daxildir. Bu ərazinin florası çox zəngin növ tərkibinə malik olmasına baxmayaraq, bunların hamısı 3-cü dövrün florasından əmələ gəlmişlər. Həmin dövrdə iqlimin eyni olması eyni tipli floranın yaranmasına səbəb olmuşdur.

Holartik floristik ərazi Arktika, Avropa-Sibir, İlin - Japon, Qafqaz, Aralıq dənizi, Şimali Afrika - Hindistan, Şimali Amerika, Sakit okean və s. kimi yarımərazilərə bölünür.

Paleotropik floristik ərazi tropik Amerika, subtropik Cənubi Afrika, Ərəbistanın cənub-qərb hissəsi, Hindistan, Hindirin, Yeni Zelandiya, Filippin, Malay arxipelaqı, Yeni Qvineya və s. sahələri əhatə edir. Ərazinin çox parçalanmasına baxmayaraq, bitki aləmi çox yaxındır. Tropik həmişəyaşıl meşələr üstünlük təşkil edir.

Heotropik floristik ərazi.

Bu ərazi Mərkəzi və Cənubi Amerikanı, Antil adalarını, Floridanın cənubunu əhatə edir. Bitki aləmi çox müxtəlifdir. Sukkulent bitkilər, kaktuslar, palmalar, əzvayın növləri, südləyənlər üstünlük təşkil edirlər.

Avstraliya floristik ərazisi.

Avstraliyanı və Tasmaniya adasını əhatə edir. Bu ərazidə 10.000-ə qədər bitki növü vardır ki, onun da 8000-ə qədəri endemik bitkilərdir. Mərsin, paxlalılar, mürəkkəbçiçəklilər, ayıdöşəyi fəsilələrindən olan bitkilər geniş yayılmışlar.

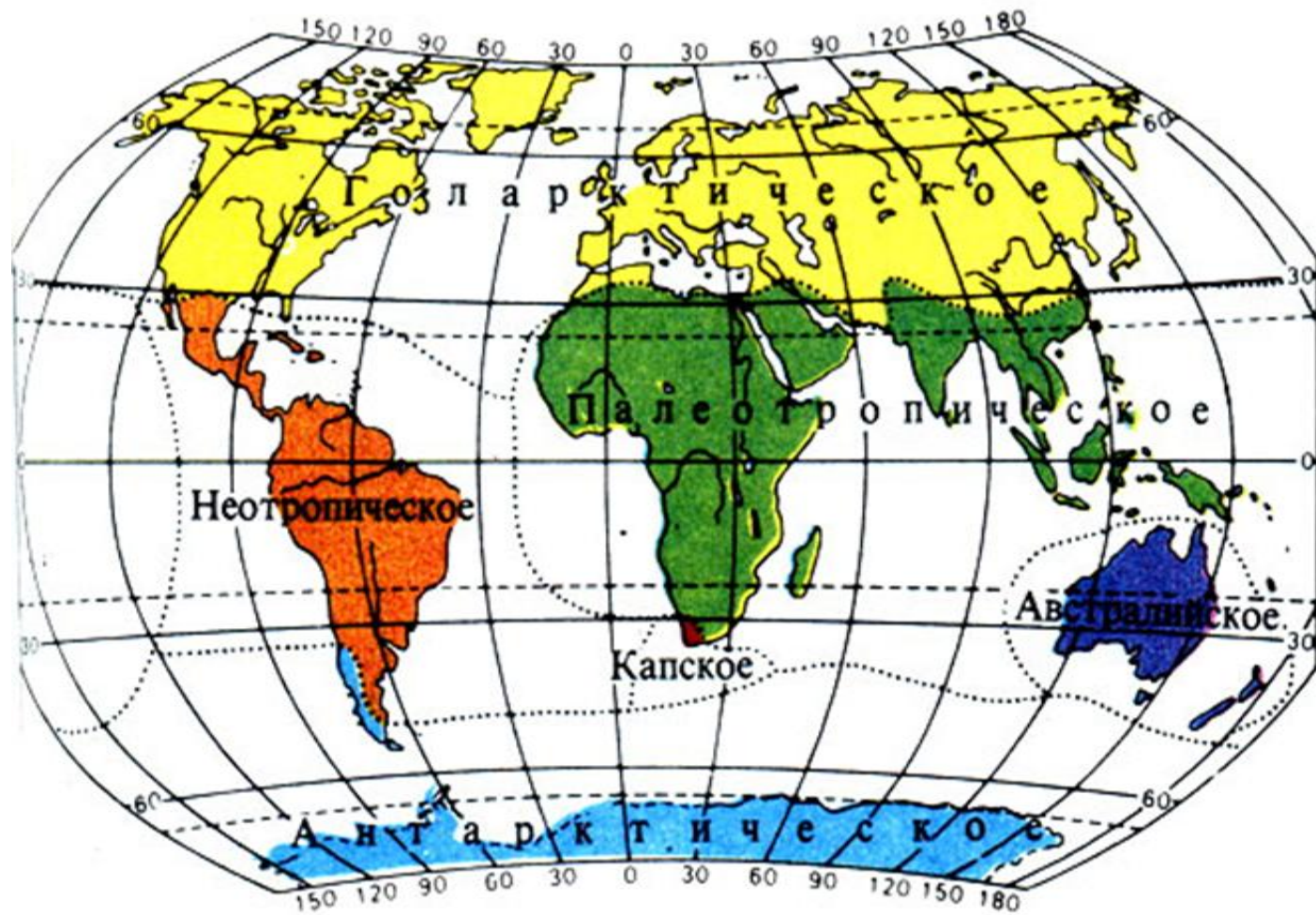
Kap floristik ərazi.

Cənubi Afrikanın Kap əyalətini əhatə edir. Ərazisinin çox kiçik olmasına baxmayaraq, 15.000-ə qədər bitki növünə malikdir, onlardan da 3000-ə qədəri endemik növdür.

Antarktika floristik ərazisi.

Cənubi Amerikanın cənub hissəsini, Odlu torpağı və Antarktika adalarını əhatə edir. Florası çox kasıbdır, lakin endemik növlər 75% təşkil edir. Antarktika adalarında əsasən sporlu bitkilər yayılmışdır.

Okean bitki sahəsində əsasən yosunlar və bir qədər də çiçəkli bitkilər yayılmışlar.

*Diqqətinizə görə təşəkkür
edirəm!*